

İstahrî'nin İlmî Kişiliği Ve Mezhepteki Yeri***The Scientific Personality Of Istahrî And His Place In The Sect****İbrahim SİZGEN**

Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri
Bölümü, İslam Hukuku Anabilim Dalı

Assist. Prof. Dr., Hatay Mustafa Kemal University, Faculty of Theology, Department of Basic
Islamic Sciences, Department of Islamic Law

Hatay/Türkiye

ibrahimsizgen@hotmail.com

ORCID:0000-0003-3669-8589

DOI: 10.34085/buifd.1061514

Öz

Dönemin çeşitli âlimlerinden temel İslâmî ilimleri tedris ettikten sonra fıkıh ilmine yoğunlaşan üçüncü neslin önde gelen Şâfiî hukukçusu Ebû Saîd el-İstahrî (ö. 328/940), Ebü'l-Kâsım el-Enmâtî (ö. 288/901) başta olmak üzere birçok âlimin rahle-i tedrisinden geçmiştir. Fıkhî meseleleri kavrama yetisiyle dikkatleri üzerine çekerek kısa zamanda gerek mezhep içinde yer alan fukahânın gerekse diğer mezhebe müntesip müctehidlerin iltifatına mazhar olan İstahrî, özellikle fıkhî birikiminden mütevellid dönemin halifeleri tarafından Kum ve Sicistân'a "kadî"; Bağdat'a ise "muhtesib" olarak atanmıştır. İstahrî, çoğunlukla mezhepte müftâ bih görüşe muvafık kalsa da yer yer İmam Şâfiî'nin kavlini farklı yorumlaması, meseleye literal yaklaşması, konuya ilişkin ayet veya hadislerin zâhirîyle istidlâl etmesi gibi birtakım gerekçelere binaen farklı görüşler ileri sürmüştür. Elbette ki bunda onun ilmî donanımı ve delil sunma becerisinin güçlü olması gibi özelliklerinin bulunması ve ictihad ameliyesini etkin bir şekilde kullanmasının rolü büyüktür. Bu yüzdendir ki, onun ictihâdî şöhreti sadece müntesibi olduğu mezheple sınırlı kalmamış; görüşleri Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî mezhebinin temel fıkıh kaynakları yanında mukaran olarak kaleme alınan birçok eserde incelenmiştir. İstahrî'nin mezhebe büyük bir zenginlik kazandıran farklı görüşleri, - mezhebin genel kanaatine aykırı olsa da- fukaha tarafından değer görmüş; bu görüşler birçok fıkıh eserinde yer edinmiştir. Bu yüzden o, Şâfiî müctehid sıralamasında "ashâbü'l-vücûh/müctehid fi'l-mezheb" kategorisinde değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada, üçüncü neslin önde gelen fakihlerinden İstahrî'nin genel hatlarıyla hayatına, kendilerinden ders aldığı bazı hocalarına, ders halkasına iştirak eden bazı talebelerine, telif ettiği eserlerine, ilmî kişiliğine ve mezhepteki konumuna yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Şâfiî mezhebi, Fakîh, Ebû Saîd el-İstahrî, Ashâbü'l-vücûh.

Abstract

Abu Sa'id al-Istahri (d. 328/940), a prominent Shafi'i jurist of the third generation, who concentrated on the science of Fiqh after studying the basic Islamic sciences from various scholars of the period, Abu'l-Qasim al-Anmati (d. 288/901) he took lessons from many scholars, especially. Istahri, who drew attention to himself with his ability to understand Fiqh issues and was soon paid the compliment of both the fuqaha and the mujtahids belonging to another sect, was appointed "qadi" in Qom and Sicistan by the caliphs of the period and "muhtesib" in Baghdad. Although Istahri mostly agreed with the opinion accepted in the sect, he sometimes expressed different opinions based on a number of reasons, such as Imam Shafi'i's

* Bu çalışma, "İstahrî'nin Muhalif Görüşleri ve Şâfiî Mezhebindeki Yeri (İbadetler ve Aile Hukuku Özelinde)" adlı doktora çalışmamızdan üretilerek hazırlanmıştır.

interpretation of his opinion differently, his literary approach to the issue, and his basing it on. Of course, his scientific equipment and strong ability to present evidence, as well as his ability to effectively use the *ictihad* activity, have a big role in this. For this reason, his *ijtihadi* fame was not limited to the sect he was a member of; his views were examined in many works written as *muqaran* alongside the main *fiqh* sources of Hanafi, Maliki and Hanbali sects. The different views of *Istahri*, which brought great wealth to the sect, -although contrary to the general opinion of the sect - were valued by the *fuqaha*; these views have gained a place in many *fiqh* works. Therefore, he was evaluated in the category of “*ashab al-vujuh/mujtahid fi'l-mazhab*” in the Shafi'i *mujtahid* ranking. In this study, the life of *Istahri*, one of the leading *mujtahids* of the third generation, in general terms, some of his teachers whom he took lessons from, some of his students whom he taught, his works he wrote, his scientific personality and his position in the sect will be included.

Keywords: *Fiqh*, Shafi'i sect, Scribe, Abu Sa'id al-*Istahri*, *Ashab al-vujuh*

Giriş

Şâfiî mezhebinin teşekkül edip gelişmesi ve sistematik yapıya kavuşmasında İmam Şâfiî'nin yanında kuşkusuz mezhep müctehidlerinin katkısı göz ardı edilemez. Nitekim onlar mezhep imamının usûl ve kaidelerinin sonraki nesillere aktarılmasında kadılık ve muhtesiplik gibi önemli vazifeler üstlenip mezhep imamının usûl ve kaidelerine bağlı kalarak kendilerine özgü *ictihad*larıyla mezhep imamlarına ya da mezhebin yerleşik usûl/fürû görüşlerine muhalefet etmişlerdir. Nitekim Şâfiî mezhebi fakihlerin önemli özelliklerinden biri de görüşlerini mezhep imamının veya mezhebin usûl ya da fürû'a dair görüşlerini savunmak gibi bir kaygıyla hareket etmemiş olmalarıdır. Bundan dolayı zaman zaman İmam Şâfiî'ye ya da mezhebin usûl/fürû görüşlerine muhalefet ettikleri görülmüştür. Nitekim mütekellimîn metodu, karakteristik yapısı gereği teorik bir özelliğe sahiptir. Bu yüzden Şâfiî usûl geleneğinde genel olarak Şâfiî usûlcüler, mezheplerinin etkisinde kalmamışlardır. Zira onlar her şeyden önce kendi yorum sistemlerini oluşturma ve geliştirmeye gayret etmişlerdir. Bu nedenle mezhep gayreti, ilmî düşüncelerini etkilememiştir. Kendilerine ulaşan usûlî gerekçelerle iktifa etmeyerek -usûlî meseleleri temellendirme noktasında- öncekilerden farklı delil ve yorumlara başvurmuşlardır. Bu çabanın bir ürünü olarak Şâfiî usûlcülerle Şâfiî arasında hatta bizzat Şâfiî usûlcüler arasında zaman zaman farklı görüşler tezahür etmiştir.¹ Bu vasıfları haiz olan ve mezhebe geniş bir perspektif kazandıran aynı zamanda mezhebin gelişimine, farklı coğrafyalara yayılmasına katkıda bulunan Şâfiî fukahasından biri de İstahrî'dir.

Bağdat Şâfiî fakihlerinden Enmâtî'nin en önemli talebelerinden biri olan İstahrî'nin ilmî kişiliği yanında mezhepteki konumunun ortaya konulması mezhebin gelişimini anlama noktasında önemlidir. Bu çalışmayla mezhep içi tartışmalarda kendisinden sıklıkla söz ettiren ancak günümüzde ismi neredeyse unutulmaya yüz tutmuş Şâfiî fakih İstahrî'nin tanıtılması hedeflenmektedir.

1. İstahrî'nin İlmî Kişiliği

1.1. İstahrî'nin Hayatı ve Eğitimi

Tam adı, Hasan b. Ahmed b. Yezîd b. İsâ b. el-Fadl b. Beşşâr b. Abdilhamîd b. Abdillâh b. Hâni' b. Kabîsa b. 'Amr b. 'Âmir olup h. 244/858 senesinde İstahr şehrinde doğmuştur. Künyesi, Ebû Saîd olmakla birlikte “İstahrî” nisbesiyle şöhret bulmuş Bağdat Şâfiî fukahasındandır.²

¹ Bu konuya dair geniş bilgi için bk, İhsan Akay, *Şâfiî Usûl Geleneğinde İmam Şâfiî'ye Muhalif Usûlî Görüşler*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 319.

² Bağdâdî, Ebûbekir Ahmed b. Ali, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr 'Avvâd, (Beyrut: Dâru'l-Çarbi'l-İslâmî, 2001), 8/206; Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvût, (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1983), 15/250.

İslâm tarihçisi Zehebî'nin, İstahrî hakkında "fakîhu'l-'Irâk" nitelendirmesi,³ bu hususu teyit etmektedir.

Bibliyografi kaynaklarında hayatına dair yeterli bilgiye yer verilmemiştir. Ancak onun ilgili terâcim kaynaklarında Bağdat'ta ilimde otoriter birçok kişiden hadis ilimleri yanında Şâfiî fikhına dair dersler aldığına yer verilmiştir.⁴ Bu itibarla İstahrî'nin -hangi yıllarda olduğu bilinmemekle birlikte- ilim tahsil etmek üzere dönemin ilmin merkezi Bağdat'a yolculuk ettiği anlaşılmaktadır.

1.2. Hocaları

Kuşkusuz ilmin günümüze kadar aktararak gelmesinde mümtaz hocaların seçkin talebeler yetiştirmelerinin ehemmiyeti inkâr edilemez. Nitekim Nevevî, (ö. 676/1277) "Fıkıh bilen müctehid ve fıkıh ilmini öğrenmek isteyen talebenin, hocalar şeceresine muttali olunması elzemdir"⁵ diyerek bu hususa vurgu yapmıştır. Bu yüzden kişinin tedrisinde bulunduğu müctehidler silsilesine muttali olmak, söz konusu müctehidi değerlendirmeye tabi tutmada müracaat edilecek önemli kıstaslardan biridir.

İstahrî, ilmî hareketliliğin yoğun olduğu bir dönemde yaşamıştır. İlim tahsili için Bağdat'a intikal eden İstahrî'nin pek çok alanda ihtisas sahibi birçok hocadan fıkıh ve hadis dersleri aldığına kaynaklarda yer verilmiştir. Bu itibarla onu, yaşadığı dönemin "İmâmı/Şeyhi" kılan⁶ hocalarından bazıları şunlardır:

Ebü'l-Kâsım el-Enmâtî: İstahrî'nin Şâfiî fikhını, Müzenî (ö. 264/878) ve Rebî' el-Murâdî'nin (ö. 270/884) talebelerinden aldığına kaynaklarda yer verilse de⁷ fıkıh hocaları arasında ismi açıkça zikredilen tek hocası Osmân b. Saîd b. Beşşâr el-Enmâtî'dir.⁸ Künyesi Ebü'l-Kâsım olup Bağdat'ta doğmuştur.⁹ İstahrî, İbn Süreyc ve Ebû Ali b. Hayrân (ö. 320/941) başta olmak üzere birçok fakih yetiştirmiştir. Enmâtî, hocalarından almış olduğu fıkıh Irak'a taşıyarak Irak Şâfiîliği ile Mısır Şâfiî fukahası arasında irtibat sağlamış bu yüzden kendisine "Şeyhu's-Şâfiîyye" lakabı verilmiştir.¹⁰

Hafs b. Amr er-Rebâlî (ö. 258/872): Ebû Ömer/Ebû Amr Hafs b. Amr b. Rebâl b. İbrahim b. 'Aclân, Basra muhaddislerdendir. Başta İsmail b. Uleyye (ö. 193/809) olmak üzere birçok hadis ulemasından dersler dinlemiştir. İstahrî yanında¹¹ yetiştirmiş olduğu öğrencileri arasında İbn

³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15/250.

⁴ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn b. Şeref, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lüğât*, nşr. Komisyon, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts), II/238.

⁵ Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 1/32.

⁶ Yâfi'î, Ebû Muhammed Afifuddîn Abdullah b. Es'ad, *Mir'âtu'l-cinân ve 'ibretu'l-yakazan*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 2/218.

⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 15/252.

⁸ İbn Kâdî Şühbe, Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed, *Tabakâtu's-şâfiîyye*, thk. Hafız Abdülalim Han, (Beyrut: 'Âlemu'l-Kütüb, h. 1407), 1/109.

⁹ İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr, *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zemân*, thk. İhsan Abbas, (Beyrut: Dâru Sadır, ts), 3/241; Nail Okuyucu, "Enmâtî, Ebü'l-Kâsım", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2016), Ek 1/406.

¹⁰ İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn, *Tabakâtu'l-fukahâi's-şâfiîyye*, thk. Muhyeddîn Ali Necîb, (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmî, 1992), 2/589; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu's-şâfiîyye*, I/80-81.

¹¹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-Arabî, 1986-2000), 24/227; İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer, *Tabakâtu'l-fukahâi's-Şâfi'îyyîn*, nşr. Ahmed Ömer Hâşim-Muhammed Ali Zeynühüm, (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1993), 247.

Mâce (ö. 273/887), Ebû Dâvûd (ö. 275/889) ve Muhammed b. Hüzeyme (ö. 311/924) yer almıştır.¹²

Sa'dân b. Nasr el-Bezzâz (ö. 265/878): Tam adı, Ebû Osmân Sa'dân b. Nasr b. Mansûr es-Sekafî'dir. İsmi Sa'id olmasına rağmen halk arasında Sa'dân adıyla tesmiye edilmiştir.¹³ Kaynaklarda "Bağdat müsnidi" olarak şöhret bulmuştur. Hakkında sika olduğuna değinilmiştir. Mu'ammer b. Süleymân en-Nehâî (ö. 191/807), ve Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) olmak üzere birçok âlimden hadis dinlemiştir. Talebeleri arasında İstahrî yanında¹⁴ İbn Ebû'd-Dünyâ (ö. 281/894) ve daha birçok kişiye yer verilmiştir.¹⁵

Ahmed b. Mansûr er-Remâdî (ö. 265/878): İsmi, Ahmed bin Mansûr bin Seyyâr bin el-Mu'ârik olup 182/798'de Bağdat'ta doğmuştur. Hicaz, Yemen, Irak, Şam ve Mısır diyarları başta olmak üzere birçok bölgeye ilim tahsili için giderek bu coğrafyalarda Zeyd bin el-Habbâb el-'Aklî (ö. 203/818), Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204/819), Abdülmecîd bin Ebî Revâd el-Ezdî (ö. 206/822), Haccâc b. Muhammed el-Massîsî (ö. 206/822), Ebü'n-Nasr Hâşim el-Horâsânî (ö. 207/823), Sa'id bin Ebî Meryem el-Mısırî (ö. 224/839), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve daha pek çok âlimden hadis dinlemiştir. İstahrî yanında¹⁶ İbn Mâce, Ahmed b. Ebî İmrân (ö. 280/894), Ebû Avâne el-İsferâyînî (ö. 316/929), Ebû'l-Kâsım el-Bağavî (ö. 317/929), İbn Ebû Hâtım (ö. 327/938) ve pek çok âlim de Remâdî'den ilim öğrenerek, hadis rivâyetinde bulunmuşlardır. Çok kuvvetli bir hafızaya sahip olan Remâdî, en az yüzbin hadisi râvileriyle birlikte ezberlediğinden "hâfiz" ünvanına layık görülmüştür. Öte yandan onun, *el-Musannef* adlı eseriyle tanınan İbn Ebû Şeybe'ye (ö. 235/849) ilimde denk olduğu söylenmiştir. Sika râvî silsilesinde yer alan Remâdî, *el-Müsnedü'l-kebîr* adlı eseri kaleme almıştır.¹⁷

Abbâs b. Muhammed ed-Dûrî (ö. 271/885): İsmi, Abbâs b. Muhammed b. Hâtım b. Vâkid olup künyesi Ebû'l-Fazl'dır. 185/802 senesinde Bağdat'ta doğmuştur. Aslen Harezmlidir. Kaynaklarda on yedi yaşından itibaren hadisle iştiğal ettiğine yer verilmiştir. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Abdülvehhâb b. Atâ el-Haffâf (ö. 204/819), Yahyâ b. Ebî Bukeyr (ö. 231/846), Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848), Ahmed b. Hanbel ve daha birçok âlimden hadis dinlemiştir. İstahrî yanında¹⁸ İbn Mâce, Ebû Dâvud, Tirmizî (ö. 279/892), Nesâî (ö. 303/915), Kâsım b. Zekeriyâ el-Mutarriz (ö. 305/918), Şâfiî müctehidi İbn Süreyc ve Muhammed b. Mahled el-'Attâr (ö. 331/943) gibi önemli şahsiyetler, Dûrî'den dersler almıştır.¹⁹ Dûrî şâz, münker ve mensûh hadisleri rivayet etmekten kaçındığından sika râvî silsilesinde kendinden söz ettirmiştir.²⁰

Ahmed b. Sa'd ez-Zührî (ö. 273/886): İsmi, Ahmed b. Sa'd b. İbrahim b. Abdirrahmân b. Avf'tır. H. 198/814'de doğmuştur. İsminden anlaşılacağı üzere soyu meşhur sahabî Abdurrahmân b. Avf'a (ö. 32/652) dayanmaktadır. Künyesi Ebû İbrahim'dir. Dımaşk, Mısır ve

¹² Mizzî, Yûsuf b. ez-Zekî Abdurrahmân Ebû'l-Haccâc, *Tehzîbü'l-Kemâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1983-1992), 7/52-53.

¹³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 12/357.

¹⁴ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/207.

¹⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 12/357-358.

¹⁶ Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/238.

¹⁷ İbn Asâkir, Ali b. el-Hasen, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, thk. Muhibbüddîn Ebû Sa'id Ömer b. Garâme el-Amravî, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995-2000), 6/23-24; Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali, *Tehzîbü't-Tehzîb*, (Haydarâbâd: Matba'atü Dâireti'l-Me'ârifî'n-Nizâmiyye, 1325-1327), 1/83-84; Aynî, Bedrüddîn Muhammed b. Ahmed, *Meğâni'l-ahyâr fi şerhi esâmî ricâli Me'âni'l-âsâr*, thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâîl, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006), 1/38-39.

¹⁸ Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/238.

¹⁹ Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 5/129.

²⁰ İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed, *es-Sikât*, (Haydarâbâd: Meclisü Dâireti'l-Me'ârif, 1973), 8/513; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 12/523.

Irak'a giderek bu bölgelerde Muhammed b. Sellâm el-Cumehî (ö. 231/846), Ali b. Bahr el-Kattân (ö. 234/849), İshâk b. Mûsâ el-Ensârî (ö. 244/859) gibi âlimlerden hadis dinlemiştir. Aile efradının tamamının âlim ve muhaddis olduğuna yer verilir. İstahrî yanında²¹ Ebû Avâne el-İsferâyînî, Yahyâ b. Sâ'îd, Ebû Abdillâh el-Mehâmîlî (ö. 330/942), İsmâil es-Saffâr ve daha birçok kişi, kendisinden hadis rivayet etmiştir. Sika ravi silsilesinde kendinden söz ettirmiştir.²²

1.3. Talebeleri

Tabakât eserlerinde İstahrî'nin birçok kişiye fıkıh ve hadis ilimlerine yönelik dersler verdiği yer verilmiştir. Bu bağlamda İstahrî'den ilim tahsil eden öğrencilerden bazıları şunlardır:

Ebû İshâk el-Mervezî (ö. 340/951): Horasan'ın Merv şehrinde olup tam adı, Ebû İshâk İbrâhîm b. Ahmed b. İshâk'tır. İbn Abdân el-Mervezî (ö. 293/906), İstahrî²³ ve İbn Süreyc'ten fıkıh dersleri alarak Şâfiî hukukçuların önde gelen âlimlerinden biri olmuştur. İslâm coğrafyasının hemen hemen her nahiyesinden kendisinden ders alan İbn Ebû Hüreyre, Ebû Hâmid el-Merverrûzî (ö. 362/973), Ebû'l-Hasan el-Mâsercisî (ö. 384/994) gibi talebeleri sayesinde Şâfiî mezhebi, Irak ve diğer bölgelere intişar etmiştir. Oldukça zengin fikhî birikime sahip olan Mervezî, *Şerhu Muhtasari'l-Müzenî, Kitâbü't-Tavassut beyne's-Şâfiî ve'l-Müzenî, el-Fusûl fi ma'rifeti'l-usûl, eş-Şürût ve'l-vesâ'ik, el-Vesâyâ ve hisâbü'd-dev, Kitâbü'l-Husûs ve'l-'umûm* gibi eserleri telif ederek ilme katkıda bulunmuştur.²⁴

Ubeyd el-Fakîh (ö. 360/971): Tam adı, Ubeyd b. Ömer b. Ahmed b. Muhammed el-Kaysî'dir. H. 295/908 senesinde Bağdat'ta doğmuştur. Ubeyd el-Fakîh; Rakka, Dımaşk, Halep ve Mısır'a giderek buralarda Ebû'l-Kâsım el-Bağavî, Yahyâ b. Sâ'îd, Tahâvî (ö. 321/933) ve daha birçok kişiden hadis işitmiş; fıkıh ilmini Mâlikî hukukçuları yanında İstahrî'den; kıraat ilmini ise İbn Mücâhid (ö. 324/936) ve İbn Şenebûz'dan (ö. 328/939) almıştır. İlimde çok yönlü olduğu belirtilen Ubeyd el-Fakîh kıraat, ferâiz ve usûl sahasında birçok eser kaleme almıştır.²⁵

Ebû't-Tayyib el-Bağdâdî (ö. 373/983): Tam adı, Muhammed b. Ahmed b. İbrahim b. Ebî Burde olup künyesi Ebû't-Tayyib'tir. Bağdat'ta İbn Ebû Dâvûd (ö. 316/929), Ebû'l-Kâsım el-Bağavî, İbn Mücâhid ve daha pekçok muhaddisten hadis dinlemiş; fikhî ise İstahrî ve Ebû İshâk el-Mervezî'den almıştır. H. 324/935 senesinde Mısır'a giden Mervezî, burada Yûnus b. Abdilâlâ es-Sadeî (ö. 264/878) ve Müzenî'nin talebeleriyle karşılaşmış, ancak ilmî yönden onları kifayetsiz bulduğundan onlardan ders almamıştır. Mervezî, h. 361/971 senesinde Endülüs'e giderek orada Şâfiî fikhına ilişkin dersler okutmuştur. Mu'tezilî olmakla itham edildiğinden dönemin halifesi tarafından Endülüs'ten ihraç edilmiştir. Kalan ömrünü Tâhert'te kızının evinde geçiren Mervezî, burada vefat etmiştir.²⁶

İbn Şâhîn (ö. 385/ 996): Tam adı, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân el-Bağdâdî olup h. 297/909'da Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. Henüz küçük yaşlarda hadis meclislerine katılmış, h. 308/920'de ise hadis yazmaya başlamıştır. Otuzlu yaşlarda hadis ilmi için Mısır, Dımaşk ve

²¹ Sem'ânî, Abdülkerim b. Muhammed et-Temîmî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahmân b. Yahyâ, (Haydarâbâd: Meclisu Dâireti'l-Me'ârifî'l-Osmânî, 1962), 286.

²² Vâdi'î, Ebû Abdurrahmân Mukbil b. Hâdî, *Terâcimü ricâli'd-Dârekutnî fi Sünenih*, nşr. Ahmed b. Muhammed el-Karasî vdğ., (Sana: Dâru'l-Âsâr, 1999), 92.

²³ İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu's-Şâfiyye*, 1/109.

²⁴ İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu's-Şâfiyye*, 1/105-106.

²⁵ İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem, *Muhtasaru Târîhi Dımaşk*, thk. Rûhiyye en-Nehâs vd., (Dımaşk: 1984), 15/245.

²⁶ İbnü'l-Faradî, Ebû'l-Velîd Abdullah b. Muhammed, *Târîhu'l-'ulemâ ve'r-ruvât li'l-'ilm bi'l-Endelüs*, nşr. İzzet el-Attâr Hüseyinî, (Kahire: Matba'atü'l-Medenî, 1988), 2/116-117.

Trablus'a seyahatler düzenlemiştir. İstahrî yanında²⁷ İbnü'l-Bâgandî, Ebü'l-Kâsım el-Bağavî, Yahyâ b. Sâ'id, İbn Mücâhid, İbn Şenebûz, İbn Dürüsteveyh (ö. 347/958) gibi önemli şahsiyetlerden ders almıştır. Kendisinden Ebû Sa'd el-Mâlinî, Berkânî, Ebü'l-Kâsım et-Tenûhî (ö. 447/1055), Ebû Ya'lâ el-Halîlî (ö. 446/1055), Ebü'l-Hüseyn İbnü'l-Mühtedî-Billâh (ö. 460/1068) ve daha birçok âlime hadis ve kıraat konularında dersler vermiştir. Hadis rivayetinde güvenilir/sika olan İbn Şâhin'in, fıkıh bilgisinin zayıf olduğuna kaynaklarda yer verilmiştir. Yaklaşık üçyüz küsur eser telif etmiştir. Bunlardan bazıları ise şunlardır: *et-Tefsîru'l-kebîr*, *Nâsihu'l-hadîs ve mensûhuh*, *Keşfü'l-memâlik*, *Mu'cemü's-şüuyûh* ve diğerleri...²⁸

Dârekutnî (ö. 385/995): Tam ismi Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed olup h. 306/918 senesinde Bağdat'ta tevellüd etmiştir. Bağdat ve Vâsıt gibi birçok ilim merkezine seyahatler düzenleyerek bu coğrafyalarda yer alan âlimlerden dersler almıştır. Hadis ilmini İbn Ebû Dâvûd, Ebü'l-Kâsım el-Bağavî, Ebû Abdillâh el-Mehâmîlî ve İstahrî²⁹ gibi devrin meşhur muhaddislerinden; Şâfiî fıkıhını yine hadis hocası İstahrî'den;³⁰ kıraat ilmini ise İbn Mücâhid ve Ebû Bekir en-Nakkâş'tan (ö. 351/952) almıştır. Dârekutnî'nin tanınmış talebeleri arasında Bâkılânî (ö. 403/1013), Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014), Şâfiî âlimi Ebû Hâmid el-İsferâyînî (ö. 406/1016), Abdülganî el-Ezdî (ö. 409/1018), Berkânî, Ebû Zer el-Herevî (ö. 434/1043) ve Ebü't-Tayyib et-Taberî (ö. 450/1058) gibi meşhur âlimler yer almıştır. Edebiyat ve şiire ilgi duyan Dârekutnî, Seyyid Himyerî'nin (ö. 173/789) divanı başta olmak üzere birçok divan ezberlemiştir. Güçlü hâfızası, derin anlayışıyla devrinin en önde gelen şahsiyetlerinden biri olan Dârekutnî'ye "emîrü'l-mü'minîn fi'l-hadîs" ünvanı verilmiştir. Dârekutnî, büyük bir bölümü hadis ilimlerine dair olmak üzere otuzdan fazla eser ve risâle kaleme almıştır. Bunların başlıcaları ise şunlardır: *es-Sünen*, *Kitâbü'd-Du'afâ' ve'l-metrûkin*, *Su'âlât*, *İlelü'l-hadîs*, *Ricâlü'l-Buhârî ve Müslim*, *el-Fevâ'id*, *Kitâbü's-Sıfât*, *Kitâbü'l-Kırâ'ât* ve diğerleri...³¹

Ebü'l-Hasan İbnü'l-Cündî (ö. 396/1005): Tam ismi, Ebü'l-Hasan Ahmed b. Muhammed b. İmrân'dır. Şîi muhaddislerden olan h. 306/918 senesinde Bağdat'ta doğmuştur. Henüz küçük yaşlarda (h. 313/925) hadis meclislerine iştirak etmiştir. İstahrî yanında³² İbn Ebû Dâvûd, Ebü'l-Kâsım el-Bağavî, Yahyâ b. Sâ'id, Ebû Sa'id el-'Adevî (ö. 319/931), Yûsuf b. Ya'kûb en-Nîsâbûrî (ö. 322/933) ve daha birçok kişiden hadis rivâyet etmiştir. Muhammed b. Abdülaziz el-Berza'î (ö. 423/1031), Hasan b. Muhammed el-Hallâl (ö. 430/1038) kendisinden hadis rivayet edenler arasında yer alır. Cerh ve tadil açısından zayıf râvîler arasında ismi zikredilmiştir. *el-Fevâ'idü'l-hisânü'l-ğarâ'ib* adlı eseri vardır.³³

1.4. Eserleri

Elimizde matbu olarak İstahrî'ye ait müstakil bir eser bulunmamaktadır. Ona ait mahtût (el yazması) bir eser de –görüldüğü kadarıyla- tespit edilememiştir. Fakat tabakât kitaplarında birtakım eserlerin İstahrî'ye nispet edildiği görülmüştür. Bu eserler, şunlardır:

²⁷ İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyyîn*, 247.

²⁸ İbn Manzûr, *Muhtasarü Târîhi Dimaşk*, 18/248-249.

²⁹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 24/ 227.

³⁰ İbnü'l-Esîr, Ebü's-Se'âdât el-Mübârek b. Muhammed, *Câmi'u'l-usûl fi ehâdîsi'r-Rasûl*, thk. Abdülkâdir el-Arnâvût vdğ., (Dimaşk-Beyrut: Mektebetü'l-Hulvânî-Mektebetü Dâri'l-Beyân, 1969-1972), 12/714.

³¹ İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyyîn*, 323-326.

³² Zehebî, *Siyeru'lâmi'n-nübelâ*, 15/251.

³³ Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüdîn b. Mahmûd b. Muhammed, *el-A'lâm*, (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 1/210.

Kitâbü'l-kadâ': İstahrî'nin yargılama hukuku usûlüne ilişkin kaleme almış olduğu bu esere İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) *Kitâbü'l-kadâ'*;³⁴ Hacı Halife *Edebü'l-kadî 'alâ mezhebi's-Şâfi'i'*³⁵ ve *Kitâbü'l-akdiye*;³⁶ Ziriklî ise *Edebü'l-kadâ'*³⁷ isimleriyle yer vermiştir. Alanında eşsiz olduğuna değinilmiştir.³⁸ Şâfiî tabakât müelliflerinden İsnevî ilgili eserin, hacimce küçük olduğunu kaydederken;³⁹ İbn Kâdi Şühbe ise bahse konu eserin tek ciltten müteşekkil olduğuna temas etmiştir.⁴⁰ Râfi'î el-Kazvînî,⁴¹ Zekeriyâ el-Ensârî,⁴² İbn Hacer el-Heytemî,⁴³ Hatîb eş-Şirbînî,⁴⁴ Şemseddîn er-Remlî⁴⁵ ve daha birçok Şâfiî fukahasının, söz konusu eserden nakilde bulunduğu görülmüştür.

Şerhu'l-Müsta'mel fî fûrû'î'l-fıkh: Bu eserin, İstahrî tarafından Ebü'l-Hasen Mansûr b. İsmâil et-Temîmî'nin (ö. 306/918)⁴⁶ fûrû-i fıkhâ ilişkin telif ettiği *el-Müsta'mel* adlı esere şerh mahiyetinde yazılmış olduğu ifade edilse de⁴⁷ bazı kaynaklarda söz konusu eserin 384/994 yılında vefat eden Ebû Muhammed el-İstahrî adındaki şahsiyete ait olduğuna değinilmiştir.⁴⁸

Şerhu'l-cebr ve'l-mukâbele: İstahrî bu eseri, İslâm matematikçisi Ebû Kâmil Şücâ'nın (ö. 339/950) matematik ilmine dair kaleme aldığı *Kitâbü's-Şâmil* adıyla da tanınan *Kitâbü'l-Cebr ve'l-mukâbele* adlı eserine şerh niteliğinde yazmıştır.⁴⁹ Kitabın isminden hareketle içeriğinde denklem yoluyla bilinenlerden bilinmeyen niceliklerin çıkarılması yöntemi konu edinmektedir.⁵⁰ Ancak bahse konu şerh, günümüze ulaşmamıştır.⁵¹

³⁴ İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî, *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, (Beyrut: Dâru Sâdır, h. 1358), 6/302.

³⁵ Hacı Halife, Mustafa b. Abdillâh er-Rûmî, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts), 1/1.

³⁶ Hacı Halife, *Keşfü'z-zunûn* 2/1395. Meşhur tarihçi ve ansiklopedist Ömer Rıza Kehhâle (1905-1987) de söz konusu eserden *Kitâbü'l-akdiye* ismiyle bahsetmiştir. Bkz. Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-müellifin terâcimü musannifî'l-kütübî'l-Arabîyye*, (Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ-Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts), 3/204.

³⁷ Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/179.

³⁸ Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/238.

³⁹ İsnevî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdürrahîm b. el-Hasen, *Tabakâtu's-şâfi'iyye*, nşr: Kemâl Yûsuf el-Hût, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986), 1/34.

⁴⁰ İbn Kâdi Şühbe, *Tabakâtu's-şâfi'iyye*, 1/110.

⁴¹ Râfi'î, Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed, *el-'Azîz şerhu'l-Vecîz*, thk. Ali Muhammed Mu'avviz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 10/428; 13/142.

⁴² Ensârî, Ebû Yahyâ Zekeriyâ b. Muhammed, *Esne'l-metâlib şerhu Ravzi't-tâlib*, (Kahire: Dâru'l-Kitâbî'l-İslâmî, 1313), 2/453; 471; 3/71; 106.

⁴³ Heytemî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed, *Tuhfetü'l-muhtâc fî şerhi'l-Minhâc*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts), 7/92; 124.

⁴⁴ Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 4/142.

⁴⁵ Remlî, Şemsüddîn Muhammed b. Ebi'l-Abbâs, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993), 5/233; 6/130.

⁴⁶ Aslen Mısırlı olan bu zat, şairliği yanında fakih kimliğine de sahiptir. Fıkhî İmam Şâfiî'nin talebelerinden almıştır. Fûrû-i fıkhâ dair *el-Vâcib*, *el-Müsta'mel* ve daha birçok eser yazmıştır. Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi, *Tabakâtu's-şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmud Muhammed et-Tanâcî, (Dâru Hicr, byy h. 1413), 3/478.

⁴⁷ İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1951-1955), 1/269.

⁴⁸ Şirâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, nşr: İhsân Abbâs, (Beyrut: Dâru'r-Râidi'l-Arabî, 1970), 119.

⁴⁹ İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 1/269; 415.

⁵⁰ İhsan Fazlıoğlu, "Cebir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 5/195.

⁵¹ Cengiz Aydın, "Ebû Kâmil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/172-174.

el-Câmi'ü fi'l-hisâb: İstahrî'nin –isminden de anlaşılacağı üzere- matematik sahasında telif ettiği eseridir.⁵²

el-Ferâ'izu'l-kebîr: Yazdığı eserlerden (*el-Câmi'ü fi'l-hisâb* ve *Şerhu'l-cebr ve'l-mukâbele*) hareketle matematikçi olduğu anlaşılan İstahrî'nin ferâiz (miras hukuku) ilmine ilişkin kaleme aldığı eseridir.⁵³

eş-Şürût ve'l-vesâ'ik ve'l-mehâdır ve's-sicillât: Kaynaklarda ilgili kitabın içeriğine ilişkin herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.⁵⁴ Ancak bahse konu kitabın tesmiyesinde yer alan kavramlar (şürût, vesâ'ik, mehâdır ve sicillât) üzerinden⁵⁵ kitabın içeriğinin genel olarak İslâm yargılama hukuk usulü kapsamında ele alındığı, hukukî muameleleri, mahkemeye dair kayıtları belgeleme ve tescil işini konu edindiği söylenebilir.

1.5. İlmî Yetkinliği

İmam Şâfiî'nin fıkıh mirası konusunda uzman olan Müzenî ve Rebî' el-Murâdî'nin yetiştirmiş olduğu Enmâtî'den fıkıh; Hafs b. Amr er-Rebâlî (ö. 258/872), Sa'dân b. Nasr el-Bezzâz (ö. 265/878) ve daha birçok muhaddisten hadis ilimlerini tahsil eden İstahrî, fıkıh ve hadis alanlarında uzmanlaşmış bu yüzden Irak muhitindeki Şâfiî hukukçularının reisi kabul edilmiştir. Nitekim Ebû İshâk el-Mervezî, fıkıh tedris etmek üzere Bağdat'a geldiğinde İbn Süreyc ve İstahrî dışında fûrû-i fıkıh derslerine katılabileceği başka bir hoca göremediğini ifade etmiştir. Yine talebesi Ebû İshâk el-Mervezî, hocası İstahrî'nin huzurunda onun izni olmadıkça fetva veremediğini ifade ederek hocasının ilmî manada mütebahhir olduğuna temas etmiştir.⁵⁶ Aynı şekilde İstahrî'nin yargılama hukukuna dair telif ettiği *Kitâbü'l-kadâ'* adlı eser, İslâm muhakeme usûlü sahasında fukaha tarafından eşsiz bir çalışma olarak görülüp beğenilmiş ilgili eserle onun bu sahada oldukça uzman olduğu belirtilmiştir.⁵⁷

İstahrî'nin kendileriyle ilmî etkileşim içerisinde olduğu meşhur bazı Şâfiî hukukçuların bilinmesi, döneminde var olan birçok ilim ehli arasında kendisinden söz ettirmesi onun ilmî değerini anlama hususunda büyük öneme sahiptir. Bu anlamda İstahrî'nin çağdaşı olduğu bazı önemli Şâfiî hukukçuları arasında İbn Süreyc, Ebû 'Ubeyd b. Harbeveyh (ö. 319/931),⁵⁸ Ebû Ali b. Hayrân,⁵⁹ İbn Ebû Hüreyre,⁶⁰ İbnü'l-Haddâd el-Kinânî (ö. 344/955)⁶¹ Ubeyd el-Fakîh⁶² ve Ebü'l-Hasan el-Mehâmîlî'l-kebîr yer almıştır.⁶³

Kaynaklarda İstahrî'nin muasırı olup da kendileriyle ilmî münazaralarda bulunduğu Şâfiî hukukçularından sadece İbn Süreyc ve Ebû Ali b. Hayrân'a yer verilmiştir. Bu münazaralar ise kısaca şöyledir: İstahrî, döneminde sayılamayacak derecede talebe yetiştirip Şâfiî fıkının birçok İslâm beldesine yayılmasına vesile olan ve hukukçular arasında "el-Bâzü'l-eşheb/boz

⁵² İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb, *el-Fihrist*, (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1978), 393.

⁵³ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, 2/74.

⁵⁴ İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-'ârifîn*, 1/269.

⁵⁵ Her bir kavramın kendine has detaylı anlamı için bkz, Fahrettin Atar, "Şürût ve Sicillât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/270-273.

⁵⁶ İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyyîn*, 247-248.

⁵⁷ Sübkî, *Tabakâtu's-şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 3/231.

⁵⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 1/538.

⁵⁹ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/207.

⁶⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, 2/74.

⁶¹ İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtu's-şâfi'iyye*, 1/130.

⁶² Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 16/10.

⁶³ Şâfiî fakihî İbnü'l-Mehâmîlî'nin (ö. 415/1024) dedesi olmadığı, İstahrî ve İbn Hayrân'ın muasırı olduğu bilgisi dışında hakkında detaylı bir bilgiye rastlanmamıştır. Sübkî, *Tabakâtu's-şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 3/267.

kartal" lakabıyla tanınan çağdaşı İbn Süreyc'le⁶⁴ birçok ilmî münazarada bulunmuştur. İstahrî ve İbn Süreyc arasında cereyan eden münazaralardan birkaçını Ebû İshâk el-Mervezî şu şekilde özetlemiştir: İbn Süreyc, İstahrî'ye kocası ölen hamile kadına mirastan nafaka verilip verilemeyeceğini sorduğunda o, nafaka verileceğine dair kanaat belirtmiştir. Bu hususta İbn Süreyc tarafından İstahrî'nin İmam Şâfiî'ye muhalefet ettiği hatırlatılsa da o, bunu tasdik etmemiştir. Buna istinaden kendisine Şâfiî'nin kitaplarından kocası vefat eden hamile kadına nafaka verilemeyeceğine dair hüküm gösterilse de o, -her ne kadar Şâfiî'nin kavline aykırı olsa da- ilgili kanaatinin Hz. Ali ile İbn Abbâs'ın ictihadına muvafık olduğunu ifade ederek ileri sürdüğü hükümden rücu etmeyip bu konuda Sahâbî kavli ile amel etmiştir. Yine İstahrî ile İbn Süreyc arasında gerçekleşen münazaralardan birinde İbn Süreyc, İstahrî'ye şer'î bir meselenin⁶⁵ hükmünde isabet etmediğini söylemiştir. İstahrî'nin bu tutumu karşısında İbn Süreyc, "baklayı çokça yiyen birisin. Bu, senin beyin fonksiyonlarını götürmüş" diyerek onu kara bir mizahla eleştirmiştir. Hazır cevap olduğu görülen İstahrî ise İbn Süreyc'in kara mizahına karşılık "sen de sirke ve acı şeyleri fazlaca yiyen birisin. Bu durum, göbeğini oldukça eritmiş" diyerek espiride bulunmuştur.⁶⁶

Kocası tarafından boşanmış ya da vefat iddeti bekleyen gebe kadının düşük yapması durumunda iddetinin nihayete erip ermediği ile ilgili meselede İstahrî'nin, muasırı Ebû Ali b. Hayrân arasında fikhî bir çekişme cereyan ettiği görülmüştür. Aktarıldığına göre; kocası tarafından boşanmış ya da vefat iddeti bekleme süresinde düşük yapan kadının cenini, İstahrî'ye getirilerek kadının iddetinin bitip bitmediğine dair sual edilmiştir. Cenine bakan İstahrî, ceninin şekil ve fizik hatlarının belli olmadığını ifade etmiştir. Ebelerin sözlerine rağmen İstahrî, düşük yapan kadının doğumunun sübut bulmadığına hükmederek iddetinin devam ettiğine kâil olmuştur.⁶⁷ Bu hüküm karşısında ebeler, ceninin şekil ve fizik hatlarının belirgin olduğunu göstermek üzere cenini sıcak suyla yıkamışlardır. Ceninin şekil ve fizik hatları belirlediği halde İstahrî, bu kanaatinden dönmeyip mezhebe muhalefet etmiştir. Ebelerin konuya ilişkin kanaatlerini dikkate almadığından olacak ki ilgili mesele, daha sonra muasırı Ebû Ali b. Hayrân'a taşınmıştır. Ebû Ali b. Hayrân ise bu konuda alanında uzman ve güvenilir ebelere kulak vererek ceninin şekil ve fizik hatlarının belirgin olduğuna hükmetmiş ve kocası boşanmış ya da vefat iddeti bekleyip bu süre zarfında düşük yapan kadının doğumunu gerçekleştirdiği kanaatine vararak iddetinin sona erdiği yönünde ictihadda bulunmuştur. Ebû Ali b. Hayrân'ın bu yöndeki ictihadından haberdar olan İstahrî ise konuya ilişkin ileri sürdüğü kanaatten rücu etmiştir.⁶⁸

Kocası ölen hamile kadına nafaka verilip verilemeyeceği konusunun yanı sıra birçok furu meselede İstahrî'nin mezhebe muhalif bir tutum içerisinde bulunması, onun Irak çevresinde İbn Süreyc'in başlatmış olduğu Şâfiî merkezli fıkıh anlayışını bütünüyle benimsemediğine karine teşkil etmiştir. Bunun yanında İstahrî'nin mezhebe olan bu muhalefeti İbn Süreyc, İbn Hayrân ve daha birçok fukahanın faaliyetiyle mezhep müessesininin fikhî düşüncelerinin merkezî hale getirilme gayretlerine karşı ortaya konulmuş bir duruş olarak değerlendirilmiştir.⁶⁹

⁶⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 14/202; 15/250.

⁶⁵ Bu meselenin ne olduğuna görüldüğü kadarıyla kaynaklarda yer verilmemiştir.

⁶⁶ Sübkî, *Tabakâtu's-şâfiî'yyeti'l-kübrâ*, 3/231.

⁶⁷ Râfi'î, *el-'Azîz*, 9/447.

⁶⁸ İmrânî, Ebû'l-Huseyn Yahyâ b. Ebi'l-Hayr, *el-Beyân fi mezhebi'l-İmâmî's-Şâfi'î*, nşr. Kâsım Muhammed en-Nûrî, (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2000), 11/10; Sübkî, *Tabakâtu's-şâfiî'yyeti'l-kübrâ*, 3/232.

⁶⁹ Okuyucu, "İstahrî, Ebû Saîd", 1/669.

İstahrî hakkında fikhî kuralların tatbiki hususunda sık sık hataya düştüğü söylenirse de⁷⁰ derin anlayışı ve münazara yetisi gibi birçok maharetiyle dikkatleri üzerine çekmiştir. Nitekim İbnü'n-Nedîm'in (ö. 385/995) kaydına göre İstahrî, öncü fakihlerden ve sika râvîlerden olduğu ileri sürülmüş,⁷¹ bu sebeple âlimlerin övgüsüne mazhar olmuştur. Dârekutnî ise, İmâm Şâfiî ve talebelerini uzunca methettiği bir şiirinde hocası İstahrî hakkında "geçmiş ulemanın ayak izini takip edip fıkhîta onların metodunu izlediğini" ifade ederek hüsn-ü şehadette bulunmuştur.⁷² Şâfiî fakih Ebû Hâmid el-İsferâyînî ise İstahrî'nin mezhep müessisi İmâm Şâfiî'nin bütün kitaplarında yer alan bilgilere ileri düzeyde vukûfiyetinden söz edip onun üstün zekâyâ sahip olduğuna işaret etmiştir.⁷³ Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) de onun, dönemin saygın Bağdat Şâfiî meşâyihinden olduğuna değinerek haiz olduğu ilmi methetmiştir.⁷⁴

Hocası Enmâtî ile usûle ilişkin tartışmalara girebilecek seviyede olduğu anlaşılan İstahrî'nin⁷⁵ III. asrın sonlarıyla IV. asrın başlarında giderek artan usûl tartışmalarında birçok mesele hakkında görüş beyan etmiştir. Bu görüşlerden bazıları kısaca şunlardır:

- Celî kıyas sebebiyle şer'î nasların tahsis edilebileceği,⁷⁶
- Beyanın hitap zamanından lüzum sürecine kadar erteletilebileceği,⁷⁷
- Herhangi bir hadisin tevâtür mertebesinde olabilmesi için asgari olarak on râvî tarafından rivayet edilmesi gerektiği,⁷⁸
- Hz. Peygamber'den sadır olan hükmü bilinmeyen fiillerinin şer'î ahkâmla muhatap olanlar için vücûb ifade ettiği,⁷⁹

Ayrıca İstahrî, İmâm Şâfiî'nin istihsân kavramına ilişkin maksadının ne olduğu hususu yanında⁸⁰ kıyasın neveleri hakkındaki tanımlamaları⁸¹ onun Şâfiî usûlüne sunmuş olduğu katkılar arasında değerlendirilebilir.

1.6. Vefatı

Uzun bir ilmî tedrisat, muhtesiplik, kadılık ve telif hayatından sonra İstahrî 328/940 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.⁸² İstahrî'nin vefatından bahseden terâcim eserlerinde ölüm tarihinin 328/940 olduğu hususunda ittifak söz konusudur. Ancak hangi ay ve günde öldüğü noktasında ihtilaf mevcuttur. Kimi tabakât müellifi, İstahrî'nin 12 ya da 14 Cemâziyelâhir Cuma günü vefat

⁷⁰ Cüveynî, Ebü'l-Me'âli Abdülmelik b. Abdillâh, *Nihâyetü'l-matlab fi dirâyeti'l-mezheb*, thk. Abdülazîm Mahmûd ed-Dîb, (Beirut: Dâru'l-Minhâc, 2007), 5/210; Sübkî, *Tabakâtu's-şâfiîyyeti'l-kübrâ*, 3/232.

⁷¹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 300.

⁷² İbn Salâh, *Tabakâtu'l-fukahâi's-şâfiîyye*, 503.

⁷³ Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2/238.

⁷⁴ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/268.

⁷⁵ Nitekim İstahrî, hocası Enmâtî ile ihtihadın nassa mukaddem olup olmayacağı hususunda tartıştığı görülmüştür. Sübkî, *Tabakâtu's-şâfiîyyeti'l-kübrâ*, 3/302.

⁷⁶ Zerkeşi, Ebû Abdillâh Muhammed b. Bahâdır, *el-Bahru'l-muhîr fi usûli'l-fikh*, thk. Muhammed Muhammed Tamer, (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 4/451.

⁷⁷ Şîrâzî, *el-Lüma' fi usûli'l-fikh*, (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 53.

⁷⁸ Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed, *Kavâtu'u'l-edille fi'l-usûl*, thk. Muhammed Hasan Heyto, (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 326.

⁷⁹ Abdülazîz el-Buhârî, Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed, *Keşfü'l-esrâr 'an usûli Fahri'l-İslâm el-Bezdevî*, nşr. Abdullah Muhammed Ömer, (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 156; Şemsüddîn el-Mârdînî, Muhammed b. Osmân, *el-Encümü'z-zâhirât 'alâ halli elfâzi'l-Varakât fi usûli'l-fikh*, thk. Abdülkerîm b. Ali b. Muhammed b. en-Nemle, (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1999), 175.

⁸⁰ Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhîr*, 4/394-395.

⁸¹ Hindî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdirrahîm, *Nihâyetü'l-vüsuûl ilâ dirâyeti'l-usûl*, thk. Sâlih Süleymân el-Yûsuf - Sa'd b. Sâlim es-Sevîh, (Mekke: el-Mektebetü't-Ticâriyye, 1996), 4/1686.

⁸² Sübkî, *Tabakâtu's-şâfiîyyeti'l-kübrâ*, 3/233.

ettiğini söylerken;⁸³ kimileri Perşembe günü öldüğünü ancak cenazesinin Cuma namazından önce kaldırıldığını ifade etmiş⁸⁴ kimileri ise İstahrî'nin öldüğü günü belirtmeksizin ilgili yılın Şabân veya Rebiu'l-âhîr ayında vefat ettiğine dair nakilde bulunmuştur.⁸⁵ İçerisinde kadı, âlim ve salihlerin yer aldığı büyük bir kalabalığın katılımıyla taşınan cenazesi, Bağdat'ın meşhur kabristanı Bâbüharb'e defnedilmiştir.⁸⁶ İstahrî'nin cenazesi için toplanan kalabalığın çeşitliliği ve çokluğunu sadece ilmî yönüyle izah etmek tutarlı olmaz. İlmî yönü yanında yukarıda da geçtiği gibi zühd ve verâ' hususundaki hassasiyeti buna bağlı olarak insanlar tarafından çokca sevilip sayılması vb. saiklerin de bunda etkisi muhtemeldir.

2. İstahrî'nin Mezhepteki Yeri

İstahrî, İmam Şâfiî'nin usulünü takip etmiş, ancak delillere dayanarak kendi tercihlerini açıklama gayretine girdiği görülmektedir. Bunun bir sonucu olarak zaman zaman İstahrî mezhebin müftâ bih görüşüne muhalefet etmiştir. Muhalefetine rağmen bazı fetvaları, muasır ve sonraki Şâfiî hukukçuları nezdinde itibar görmüştür. Eserlerinde onun görüşlerine sık sık yer veren Şâfiî fakihleri arasında Mâverdî,⁸⁷ Şîrâzî,⁸⁸ Cüveynî,⁸⁹ Gazzâlî, (505/1111)⁹⁰ İmrânî (ö. 558/1163),⁹¹ Râfi'î el-Kazvîni,⁹² Nevevî,⁹³ Zekerıyya el-Ensârî (ö. 926/1520),⁹⁴ Heytemî⁹⁵ ve Şîrbînî⁹⁶ gibi önemli şahsiyetler bulunmaktadır.

İstahrî'nin şöhreti sadece müntesipi olduğu Şâfiî mezhebiyle sınırlı kalmamıştır. Nitekim Hanefîlerden Zeyla'î (ö. 743/1343),⁹⁷ Aynî (ö. 855/1451),⁹⁸ İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457),⁹⁹ İbn Abidîn (ö. 1252/1836),¹⁰⁰ Mâlikîlerden Ebû Muhammed el-Bağdâdî (ö. 422/1031),¹⁰¹ Hanbelîlerden Ebü'l-Ferec İbn Kudâme (ö. 682/1283),¹⁰² İbn Müflih (ö. 763/1362),¹⁰³ Merdâvî (ö.

⁸³ İsnevî, *Tabakâtu's-şâfi'iyye*, 1/34.

⁸⁴ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/208.

⁸⁵ İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyyîn*, 248.

⁸⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 24/227.

⁸⁷ Mâverdî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed, *el-Hâvi'l-kebir*, nşr. Ali Muhammed Mu'avvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 1/98, 188, 217; 2/18, 30, 49.

⁸⁸ Şîrâzî, *el-Mühezzeb fi fikhî'l-imami's-Şâfiî*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts), 1/79, 93, 101; 2/6, 16, 19, 34.

⁸⁹ Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, 1/194, 238, 414; 2/11, 36, 72; 3/310, 472.

⁹⁰ Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *el-Vasît fi'l-mezheb*, nşr. Ahmed Mahmûd İbrâhîm, (Kahire: Dâru's-Selâm, 1997), 2/11, 64; 3/210, 221; 4/244, 458.

⁹¹ İmrânî, *el-Beyân*, 1/308, 351; 2/15, 27; 3/168, 187.

⁹² Râfi'î, *el-'Aziz*, 1/30, 36, 44, 116; 2/34, 182, 199; 3/17, 30, 64, 79; 4/55, 94, 114.

⁹³ Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, (Mısır: İdâretü't-Tıbbâ'atü'l-Müniriyye, ts), 1/81, 132, 485; 2/30, 152, 241; 3/12, 23, 40.

⁹⁴ Ensârî, *Esne'l-metâlib*, 1/339, 402; 2/453, 471; 3/17, 71.

⁹⁵ Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 1/419; 3/319; 4/391; 5/144.

⁹⁶ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 1/300; 2/120, 454; 3/117, 573.

⁹⁷ Zeyla'î, Ebû Muhammed Osmân b. Ali, *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dakâik*, (Bulak: Matba'atü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1313-1315), 1/177; 316.

⁹⁸ Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*, thk. Emîn Sâlih Şa'bân, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 1/517; 557; 633; 665; 724; 2/8; 21; 31; 78; 122; 3/96; 332.

⁹⁹ İbnü'l-Hümâm, Kemâluddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd, *Fethu'l-kadîr*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 7/291.

¹⁰⁰ İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992), 1/357.

¹⁰¹ Bağdâdî, Ebû Muhammed Abdulvahhâb b. Ali, *Uyûnü'l-mesâil*, thk. Ali Muhammed, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2009), 280; 549.

¹⁰² İbn Kudâme, Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Muhammed, *eş-şerhu'l-kebir 'alâ metni'l-Mukni'*, (el-Muğni içinde) (Beyrut: Dâru'l-Menâr, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1983), 4/471; 6/516; 7/411; 9/472; 11/515.

¹⁰³ İbn Müflih, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Müflih, *Kitâbü'l-Fürû'*, (Tashîhu'l-Fürû' ile birlikte) thk.

Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2003), 4/367; 8/213.

885/1480);¹⁰⁴ Zeydiyye mezhebinin meşhur hukukçularından Şevkânî (ö. 1250/1834)¹⁰⁵ ve daha pek çok âlim, İstahrî'nin görüşlerine itimat ederek ona atıflarda bulunmuştur. Yine muasır Şâfiî hukukçularından Seyyid Sâbık (ö. 2000)¹⁰⁶ ve Vehbe Zuhaylî (ö. 2015)¹⁰⁷ gibi âlimlerin de İstahrî'nin görüş ve fetvalarına yer yer atıfta bulunmaları onun fûru-ı fıkıh sahasında ileri sürdüğü ictihadların günümüzde hüsnü kabul gördüğüne delâlet etmektedir.

İstahrî, usûl ve fûrua ilişkin konularda mezhep imamının metodunu takip etmiştir. Delilini bildiği hususlarda ona tâbi olan İstahrî, başka delilden hareketle fûru-ı fıkıhta mezhebin genel kanaatinden farklı olarak kendi görüşlerini de ortaya koymuştur. Bu açıdan imamının usûlünü takip edip ictihad amelîyesini etkin olarak kullandığı görülen İstahrî'nin mertebesinin fukaha arasında "ashâbü'l-vücûh" kategorisinde değerlendirildiği görülmüştür.¹⁰⁸

İstahrî'nin mezhepteki yerinin layığıyla tespit edilebilmesi için Şâfiî müctehid tabakalarının izahına ihtiyâç duyulmaktadır.

İbnü's-Salâh'ın ictihad mertebeleri şemasını¹⁰⁹ dikkate alan Nevevî, bağımsız ictihad ehliyetine sahip olan Şâfiî hukukçularını müstakil; bağımsız ictihad ehliyetine sahip olmayanları da müntesip müctehid kategorisinde değerlendirip iki ana gruba taksim etmiştir. Nevevî, daha sonra da ikinci grubu teşkil eden müntesip müctehidi dört alt mertebede incelemiştir.¹¹⁰

2.1. Müstakil Müctehid

Müstakil müctehid; Kitap, Sünnet, icmâ ve kıyasa hakkıyla vakıf olup kendine mahsus kaide ve usûlle söz konusu delillerden hüküm istinbat eden kişidir.¹¹¹

Nevevî, müstakil müctehid olacak kişide birtakım şartlar zikretmiştir. Bunlar, kısaca şunlardır:

* Kur'an, Sünnet, icmâ ve kıyas delillerini ve bunlara ilişkin hususları ayrıntılarıyla bilmek,

* Belirtilen icmâlî delillerin şartlarını ve söz konusu delillerden hüküm istinbat etme tekniklerini iyi bilmek,

* Kur'an-hadis ilimlerini, cerh ve tadil kaidelerini, nâsîh ve mensûha dair rivayetleri, dil bilimlerine ilişkin gramerleri ve ulemanın üzerinde ittifak ya da ihtilaf ettiği meseleleri iyice kavramak,

* Temel şer'î meseleleri kavrayacak seviyede fıkıhı bilmek, usûl ve fûruda hiçbir müctehidi taklit etmemektir.¹¹²

¹⁰⁴ Merdâvî, Ebü'l-Hasen Ali b. Süleymân, *el-İnsâf fi ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf 'alâ mezhebi'l-İmâmi'l-mübbeccel Ahmed b. Hanbel*, nşr. Muhammed Hâmid el-Fikî, (Kahire: Matba'atü's-Sünneti'l-Muhammediyye, 1955-1956), 8/68.

¹⁰⁵ Şevkânî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed, *es-Seylu'l-cerrâru'l-mütedeffik 'alâ hadâiki'l-ezhâr*, (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2004), 98-99.

¹⁰⁶ Sâbık, Seyyid, *Fıkhü's-sünne*, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1977), 3/213.

¹⁰⁷ Zuhaylî, Vehbe, *el-Fikhü'l-İslâmî ve edilletüh*, (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1985), 7/5525; 8/6263; 10/7594.

¹⁰⁸ İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'iyyîn*, 247.

¹⁰⁹ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî*, nşr. Muvaffak Abdullah Abdülkadir, (Medine-Beyrut: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem-Âlemü'l-Kütüb1986), 87-94; Fatih Çınar, "İbnü's-Salâh'ın Fetva Usûlünün Bazı Temel Meselelerine Dair Değerlendirilmeleri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Adana: Çukurova Üniversitesi, 2020), 20/2, ss. 460-485.

¹¹⁰ Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/42.

¹¹¹ Heytû, Muhammed Hasan, *el-İctihâd ve tabakâtu müctehidi's-Şâfi'iyye*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1988), 17. İbnü's-Salâh müstakil müctehidi, "müstakil müftü" şeklinde incelemiştir. İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 86.

Buna göre Ebû Hanîfe (ö. 150/767), İmam Mâlik (ö. 179/795), İmam Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, Evzâî (ö. 157/774), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) Ebü'l-Hâris el-Fehmî (ö. 175/791), Süfyân b. Uyeyne el-Hilâlî (ö. 198/814) ve Ebû Süleymân Dâvûd b. Alî el-İsfahânî (ö. 270/884) gibi müctehidler müstakil müctehid kategorisinde değerlendirilen bazı müctehidlerdir. Hükümleri istinbat etmede bağımsız olan bu ulemanın icthadı, bir başkasına nispet edilemez.¹¹³

2.2. Müntesip Müctehid

İctihada dayalı ileri sürdüğü görüşleri, bir başkasının usûl ve kaidelerine göre istinbat eden müctehide, müntesip müctehid denir.¹¹⁴ Nevevî, müntesip müctehidi dört mertebede incelemiştir. Bunlar;

- 1- Müntesip mutlak müctehid
- 2- Ashâbü'l-vücûh
- 3- Ashâbü't-tercîh
- 4- Mezhebin müftâ bih görüşlerini bilenler.¹¹⁵

2.2.1. Müntesip Mutlak Müctehid

Müntesip mutlak müctehid;¹¹⁶ dini meselelerde mutlak icthad mertebesine ulaşmış olmasına rağmen kendine özgü prensip ve kaideler oluşturmayan fakat bir başka müctehidin, kavil ve delillerini taklid etmeksizin sadece onun icthad yöntemini benimseyen kişidir. Buna göre müntesip mutlak müctehid, mezhep imamını taklid etmemiş, sadece icthad ederken onun usûl ve yöntemini izlemiştir.¹¹⁷ Müntesip mutlak müctehid tabakası, “müntesip müctehid” kategorisinin mertebe bakımından en üstüdür.¹¹⁸

Müntesip mutlak müctehid, mutlak müctehid gibi delilleri değerlendirerek tercihte bulunup intisab ettiği mutlak müctehidin bazı şer'î meselelerine muhalefet edebilir. Yer yer onun görüşlerine muvafık da davranabilir. Ancak bazı görüşlerine muvafık davranması taklitten değil aksine icthadlarının birbirine uygun düşmesindedir. Bu durumda müntesip mutlak müctehid, yapmış olduğu icthadda, usûl ve kavâidde takip ettiği mezhep imamının görüşlerine bazen muhalif olurken, bazen de ona muvafık kalmıştır. İctihadının muvafık olması durumunda müntesip mutlak müctehidin mutlak müctehidi, taklid ettiği söylenemez. Buna iki müctehidin görüşlerinin birbirine tevafuk etmesi denir.¹¹⁹ Ebû İshâk eş-Şîrâzî, Şâfiî hukukçularının genelinin icthad tabakasının bu mertebesinde olduğunu belirtmiştir. Zira onlar, bu mezhebi taklide değil aksine icthada dayalı olarak tercih etmişlerdir. Ebû Alî es-Sincî (ö. 430/1039) de Şâfiî fukahasının Şâfiî'ye ittiba etmelerinin taklidden değil onun icthadlarının

¹¹² Nevevî, *Âdâbü'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müsteftî*, nşr. Bessâm Abdülvehhâb el-Câbî, (Dımaşk: 1988) 22-23. Nevevî tarafından mutlak müctehide ilişkin zikredilen şartları, günümüz İslâm âlimi Muhammed Hasan Heytû detaylı bir şekilde incelemiştir. Bkz. Heytû, *el-İctihâd*, 17-31.

¹¹³ Sekkâf, Alevî b. Ahmed b. Abdurrahmân, *Muhtasarü'l-Fevâidi'l-Mekkiyye fî mâ yehtâcuhu talebetü's-Şâfi'iyye*, thk. Yûsuf b. Abdurrahmân el-Mer'aşlı, (Beirut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmî, 2004), 38; Heytû, *el-İctihâd*, 17.

¹¹⁴ Heytû, *el-İctihâd*, 16.

¹¹⁵ Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/42.

¹¹⁶ Müctehid tabakalarını “müstakil müftü” ve “müstakil olmayan müftü” şeklinde iki kısma ayırdıktan sonra “müstakil olmayan müftü” tabakasını da kendi içerisinde dörde taksim eden İbnü's-Salâh, müntesip mutlak müctehid tabakasını, “müstakil olmayan müftü” tabakasının birinci kısmında zikretmiştir. İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 91.

¹¹⁷ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 91-92.

¹¹⁸ Bilal Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2011), 202.

¹¹⁹ Heytû, *el-İctihâd*, 37.

tercihe şayan olduğundan kaynaklandığını belirterek bu konuda Ebû İshâk eş-Şîrâzî'yi desteklemiştir.¹²⁰

Hanefîler'den Züfer (ö. 158/775), Ebû Yûsuf (ö. 182/798) ve Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî (ö. 189/805);¹²¹ Mâlikîler'den Abdurrahmân b. Kâsım el-Mısırî (ö. 191/806) ve Eşheb el-Kaysî (ö. 204/820); Şâfiîler'den Ebû Sevr (ö. 240/854), Müzenî (ö. 264/878), Muhammed b. Nasr el-Mervezî (ö. 294/906), Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/923),¹²² Muhammed b. Hüzeyme ve Muhammed b. Münzir (ö. 318/930);¹²³ Hanbelîler'den Ebûbekir el-Hallâl (ö. 311/923) ve Ömer b. Hüseyin el-Hırakî (ö. 334/946) bu kategoride incelenen bazı müctehidlerdendir.¹²⁴

2.2.2. Ashâbü'l-vücûh

Ashâbü'l-vücûh;¹²⁵ mutlak ve müntesip mutlak müctehid derecesine ulaşmamış müntesibi olduğu imamın mezhebine mukayyed olmakla birlikte görüşlerini temellendirmede imamın usûl ve kaidelerinin dışına çıkmayan müctehiddir. Ashâbü'l-vücûh kategorisinde yer alan fakihin muhalif görüşlerine literatürde "vecih/vücûh" denir.¹²⁶ Bu görüşler, mezhebe ait olmakla birlikte kendilerine mahsustur. Dolayısıyla bahse konu muhalif görüşler, -sahih kavle göre- mezhep imamının görüşlerine nisbet edilmez.¹²⁷

Nevevî'nin müctehid tabakalarına ilişkin yaptığı tasnifte "müntesip müctehid" çerçevesinde mütalaa edilen, sıralamada mutlak müntesip müctehidden hemen sonra gelen ve "mezhepte müctehid" diye de anılan ashâbü'l-vücûh kategorisindeki fakihte birtakım şartların bulunması gerekmektedir. Bunlar kısaca şöyledir;

- Mezhep imamının usûl ve fîrû'una muttali olmalı,
- Hükümlerin detaylı bir şekilde delillerini talilleriyle birlikte iyi bilmeli,
- Kıyâs yapma ve delillerden hüküm çıkarma konusunda mütehasıs olmalı,
- Mezhep imamının görüş belirtmediği meselelerde onun usulünü dikkate alarak tahric yapabilme liyakatine sahip olmalıdır.¹²⁸

Ashâbü'l-vücûh kategorisinde yer alan Şâfiî fakihler, iki kısma ayrılır. Birincisiyle İmam Şâfiî'den doğrudan ders alan ve onun ders halkalarına katılan Büveytî (ö. 231/846), Yûnus b. Abdûlâlâ es-Sadefî (ö. 246/878), Rebî' el-Cîzî (ö. 256/870) ve Rebî' el-Murâdî gibi müctehidler kastedilmektedir. İkincisiyle İmam Şâfiî'den doğrudan ders almayan ancak onun talebeleri ya

¹²⁰ Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/43.

¹²¹ Ancak Ebû Yûsuf ve Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî'nin müstakil müctehid ya da müntesip mutlak müctehid olduğu hususu tartışılmıştır. İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 93-94.

¹²² Râfi'î el-Kazvînî, İbn Cerîr et-Taberî'nin -her ne kadar Şâfiî mezhebi fukahâsından anılsa da- teferrüd ettiği vecihlerin mezhepten sayılmayacağını ifade etmiştir. Râfi'î, *el-'Azîz*, 2/470.

¹²³ Şâfiî tabakât kaynaklarında "dört Muhammed" diye anılan söz konusu fakihler, her ne kadar mutlak müctehid derecesine ulaşmış olsalar da ictihadları, yer yer İmam Şâfiî'nin ictihadına muvafık olması nedeniyle Şâfiî'ye nisbetle zikrolunmuşlardır. Bunlar birçok meselede İmam Şâfiî'nin görüşlerine muvafık olmasalar da genellikle Şâfiî'ye ittiba etmişler ve onun görüş ve usûlüne göre tahricte bulunmuşlardır. Bu yüzden onlar, terâcim eserlerinde Şâfiî mezhebinin fukaha silsilesinde yer almıştır. İbn Münzir, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm, *el-İşrâf 'alâ mezâhibi 'ulemâ*, nşr. Ebû Hammâd Sağîr Ahmed el-Ensârî, (Ra'sülhâyme: Meketbetü Mekket'e's-Sekâfiyye, 2004), (Mukaddime), 1/14; Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, (Mukaddime), 1/175.

¹²⁴ Heytû, *el-İctihâd*, 38.

¹²⁵ İbnü's-Salâh, Ashâbü'l-vücûh tabakasını, "müstakil olmayan müftü" tabakasının ikinci kısmında zikretmiştir. İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 94-95.

¹²⁶ Kavâsimî, Ekrem Yûsuf, *el-Medhal ilâ mezhebi'l-imâmi's-Şâfiî*, (Ürdün: Dâru'n-Nefâis, 2003), 507-508.

¹²⁷ Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/43.

¹²⁸ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 94-95; Heytû, *el-İctihâd*, 40-41.

da talebelerinin talebelerinden ders alan Enmâtî, İbn Hayrân, İstahrî, İbn Süreyc, Ebûbekir es-Sayrafî, ve İbnü'l-Haddâd el-Kinânî (ö. 345/956) gibi müctehidler murad edilmektedir.¹²⁹

Hanefîler'den Hassâf (ö. 261/875), Tahâvî (ö. 321/933), Kerhî (ö. 340/952), Cessâs (ö. 370/981), Serahsî (ö. 483/1090), Pezdevî (ö. 482/1089), Kâdîhan (ö. 592/1196);¹³⁰ Mâlikîler'den Ebû Bekir el-Ebherî (ö. 375/986) ve İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî (ö. 386/996); Hanbelîler'den Ebû Alî el-Hâşimî (ö. 428/1037) ve Ebû Ya'lâ el-Ferrâ (ö. 458/1066) bu kategoride ele alınan fukahadandır.¹³¹

Bu fakihler, mezhebin usûl ve kavâidini, fikhun meselelerini kavramış olduklarından, o mezhebin müctehidlerinden naklolunup da birkaç türlü anlaşılma ihtimali olan bir kavli izah ederler. Kezâ mezhepte haklarında hüküm bulunmayan yeni meselelerin hükmünü mezhebin usûl ve kavâidine göre tahrîc ederler.¹³²

Müntesip mutlak müctehidin mezhep imamına olan aykırı görüşlerinin çok olmasına karşın; Ashâbü'l-vücûh müctehidlerinin imama olan aykırı ictihadları azdır. Bu yönüyle Ashâbü'l-vücûh mertebesindeki müctehid, müstakil ictihad şartlarından bazısını haiz olmadığından taklid şaibesinden bütünüyle kurtulamamıştır. Hadis veya Arapça dil bilgisinde yetersiz olduğundan imamının kavillerinden hareketle tahrîcte bulunur.¹³³ İmamının deliliyle yetinip muarız delil olup olmadığına bakmaz.¹³⁴ Bu mertebede yer alan müctehidler faaliyetleri tahrîc türünden olduğundan onlara ayrıca Ashâbü't-tahrîc denilmiştir.¹³⁵

Müctehidler tabakâtına dair yapılan tasnifte -görüldüğü üzere- İstahrî, Ashâbü'l-vücûh kategorisinde zikredilmiş ve bu husus Şâfiî mezhebinde genel kabul görmüştür. Şâfiî mezhebinin füru kitaplarında İstahrî'den, diğer fukahaya nazaran daha az bahsedilmesi onun ilmüne ve fikhına fazla itibar edilmeyen, dikkate alınmayan bir âlim olduğu izlenimini vermektedir. Ancak böyle bir kanaat isabetli değildir. Çünkü mezhep içerisinde birçok meselede onun görüşüyle fetva verilmesi, mezhepler arası mukayeseli yazılan eserlerde İstahrî'nin görüşlerine atıfta bulunulması onun önemli bir Şâfiî fakih olduğunu göstermektedir. Ayrıca ehlinden sadır olan her ictihad bir değer ifade ettiğine göre İstahrî'nin de ictihadları ihtiyaç duyulduğunda tercih edilebilir. İstahrî'nin, Şâfiî mezhebinde yalnız kaldığı (teferrüd) görüşlerinin çoğunun Tâbiîn ya da diğer mezhep imamlarının görüşleri ile aynı olduğunu nazar-ı itibara alındığında bunun aksini iddia etmek mümkün görünmemektedir.

2.2.3. Ashâbü't-tercîh

Ashâbü't-tercîh;¹³⁶ mezhep birikimine hâkim, delillerinden haberdar olmakla birlikte bu delilleri ifade etmeye muktedir, mevcut birikim hakkında tasvîr (konuyu detaylarıyla anlatma), tahrîr (meseleyi kaydedip deftere geçirme), takrîr (meseleye açıklık getirme), temhîd (düzenleme) ve tercîh (ele alınan görüşler arasından hangisinin benimseneceği) gibi fikhî

¹²⁹ Heytû, *el-İctihâd*, 46-47.

¹³⁰ Osman Keskiöğlü, "Müctehidler Dereceleri", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, Eylül-Ekim 1967), Sayı 9-10, 6/ 233.

¹³¹ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, 1/63.

¹³² Dihlevî, Ebû Abdilazîz Kutbüddîn Şâh Velîyullâh Ahmed b. Abdirrahîm, *el-İnsâf fi beyâni sebebi'l-ihlâf beyne'l-fukahâ ve'l-müctehidîn*, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde, (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1986), 103.

¹³³ Heytû, *el-İctihâd*, 40-42.

¹³⁴ Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/43.

¹³⁵ Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, 202-203. Tahrîc yöntemine yapılan orantısız bir eleştiri örneği için bkz. Mustafa Hayta, *Emîr es-San'ânî ve Mutlak İctihad Düşüncesi –Öze Dönüşçü Bir Yaklaşım-*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2021), 202-208.

¹³⁶ İbnü's-Salâh, Ashâbü't-tercîh tabakasını, "müstakil olmayan müftü" tabakasının üçüncü kısmında zikretmiştir. İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 94-95.

faaliyetleri fakîhu'n-nefs olduğundan titizlikle yapabilen müctehiddir. Bu tabakadaki müctehid, hüküm çıkarma ve usûl noktasında Ashâbü'l-vücûh mertebesine ulaşmamışlardır. Literatürde, "müctehidü'l-fetvâ" diye de anılan Ashâbü't-tercîh fakihleri, müctehidlerin tabakalarına ilişkin yapılan taksimde ashâbü'l-vücûh mertebesinden hemen sonra gelir.¹³⁷

Mezhebin görüş ve usûlüne tam manasıyla vakıf olmama ve hüküm istinbat etmede yeterince ihtisas sahibi olmama gibi durumların ashâbü't-tercîh düzeyindeki müctehidde var olması onu, ashâbü'l-vücûh düzeyindeki müctehidden ayırmıştır.¹³⁸ Onları birbirinden ayıran söz konusu hususa müttali olunmamasından kaynaklı olacak ki fukaha, birçok âlimin vücûh ehlinden mi, yoksa tercîh ehlinden mi olduğu hususunda farklı değerlendirmelerde bulunmuştur. Öyle ki neredeyse birbirine benzeyen bu iki tabakayı tek bir tabaka olarak kabul edenler dahi olmuştur.

Mezhep birikimini tertip edip kaleme alan hicri IV. yüzyılın sonlarına kadarki müteahhirîn Şâfiî fukahasının geneli ve hicri V. yüzyılda yaşamış Şâfiî hukukçuların tamamı ashâbü't-tercîh mertebesi grubuna dâhil edilmiştir.¹³⁹ Bu bağlamda Şîrâzî, Cüveynî, Rûyânî (ö. 502/1108), müteahhirîn fukahadan Râfi'î-Nevevî¹⁴⁰ ve daha birçok Şâfiî fakih bu gruptandır.¹⁴¹

Hanefîlerden Ebü'l-Hüseyn el-Kudûrî (ö. 428/1037), Burhâneddîn el-Merğînânî (ö. 593/1197); Mâlikîlerden Hafîl b. İshâk el-Cundî (ö. 767/1374); Hanbelîlerden Ebü'l-Hattâb el-Kelvezânî (ö. 510/1116) ve Alî b. Süleymân el-Merdâvî (ö. 885/1480) ashâbü't-tercîh grubunda yer alan diğer fakihlerdendir.¹⁴²

Bu fakihler, şer'î delillerden ve mezhep imamının kavillerinden hareketle istinbatta bulunmuşlardır. Söz konusu fakihlerin eserleri incelendiğinde onların şer'î delillerden ve mezhep imamının kavillerinden istinbatta buldukları hususu net bir şekilde görülmektedir. Ancak bu fakihler, ashâbü'l-vücûh mertebesine ulaşmamışlardır. Bunun sebebi ise onların sadece bir meselede ictihad seviyesini yakalamış olmalarıdır.¹⁴³

Mezhepteki delilleri incelemeye ve söz konusu deliller arası mukayesede bulunmaya ehil olup bunlara bakarak mezhepte var olan görüşlerden birini diğerine tercîh etme gücüne muktedir olan Ashâbü't-tercîh mertebesindeki bu fakihler, herhangi şer'î bir meselede mezhep imamının birbirinden farklı görüşlerini inceledikten sonra zamanın şartlarına ve halkın ihtiyacına daha münasip olan görüşü "rivâyet yönünden daha sahîh" ya da "kıyâsa daha uygun" gibi ifadeleri kullanarak ilgili mesele hakkında tercihte bulunmuşlardır.¹⁴⁴

2.2.4. Hüffâzu'l-mezheb ve nekaletüh

¹³⁷ Fakîhu'n-nefs; kişinin fıkıh kaidelerini ve hüküm çıkarma yöntemlerini bilme noktasında meleke kazanıp kendi kendine yetecek düzeyde fıkıhçı olmasıdır. İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 98; İbn Emîru Hâc, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed, *et-Takrîr ve't-tahbîr fî 'ilmi'l-usûl*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996), 3/464.

¹³⁸ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 98.

¹³⁹ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 98.

¹⁴⁰ Nitekim bu müctehidler, müteahhirîn fukahadan olsalar bile kendilerinden önceki müctehidlerin görüşlerini ayıklayıp süzgeçten geçirme (tenkîh ve tahrîr) noktasında öyle bir seviyeye ulaşmışlar ki bu husus onları mütekaddimîn fukahadan birçok kişinin önüne geçirmiştir. Heytû, *el-İctihâd*, 49.

¹⁴¹ Heytû, *el-İctihâd*, 49.

¹⁴² Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, 1/63.

¹⁴³ Heytû, *el-İctihâd*, 49.

¹⁴⁴ Aybakan, *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, 203.

Hüffâzu'l-mezheb ve nekaletüh;¹⁴⁵ müntesip müctehidlerin son mertebesini teşkil etmektedir. Bu tabakada yer alan fakihler, mezhebe dair görüşleri hıfzetmekle yetinen, bu görüşleri nakleden kişilerdir. Onlar, kendinden önceki müctehidlerin açık ve müşkil meselelerini anlamakla birlikte bu görüşleri zayıf, kavî, râcih ve mercûh olacak şekilde kategorize etmede yetersiz kalıp şer'î meseleleri birbirine kıyas etme noktasında bir önceki tabakadaki müctehidlerin mertebesinde olmadığından fetva ve tercihte meleke sahibi değillerdir.¹⁴⁶ Müctehidü'l-fütyâ olarak da nitelendirilen bu kategorideki fakihin,¹⁴⁷ mezhep imamının veya ashâbü'l-vücûhun görüşlerinden ya da ashâbü't-tercih müctehidlerinden yapmış olduğu nakillere güvenilmekle birlikte verdikleri fetvalara da itimat edilir.¹⁴⁸ Genel olarak h. VI asırda yaşamış mezhebin müteahhirîn fakihleri bu tabakada yer almıştır.¹⁴⁹

Sonuç

İstahrî, ilmî faaliyetlerin yoğun yaşandığı h. üçüncü çağda yaşamıştır. İlim tahsil etmek üzere ömrünün neredeyse tamamını Bağdat'ta geçirmiştir. İstahrî, burada dönemin birçok hadis âliminden dersler almıştır. Dârekutnî başta olmak üzere birçok muhaddis, kendisinden hadis işitip rivayette bulunmuştur. Şâfiî fıkhnı İmam Şâfiî'nin tedrisinde yer alan Müzenî ve Rebî' el-Murâdî'nin yetiştirdiği öğrencilerden tahsil ettiği ifade edilse de tabakât ve terâcim eserlerinde ismi açıkça zikredilen tek fıkıh hocası Enmâtî'dir. Hocası Enmâtî'nin ders halkalarına katılarak Şâfiî fıkıh anlayışının Bağdat'ta neşv-ünema bulmasında büyük rol oynayan İstahrî'nin fıkıh birikimini Ebû İshâk el-Mervezî ve Ebü't-Tayyib el-Bağdâdî olmak üzere birçok müctehide aktarmıştır.

İstahrî'nin muhaddis ve fakih kişiliği yanında el-Câmi'u fi'l-hisâb ve Şerhu'l-cebr ve'l-mukâbele adlı eserlerinden hareketle matematikçi yönünün de olduğu anlaşılmaktadır. Onun zekâsı, derin anlayışı ve ilmî birikimi ile fukahânın dikkatlerini üzerine çekmiştir. Öyle ki hocası Enmâtî ile fıkıh usûlne dair tartışmalara girebilecek seviyeye gelmiştir. Böylelikle o, -İbn Süreyc'-den sonra- dönemin Bağdat Şâfiî fukahâsının reisi kabul edilmiştir.

İstahrî, usûl ilmi alanında İmam Şâfiî'yi takip ettiği görülmektedir. Bununla birlikte fıkıh konularında ictihadda bulunması sonucu yer yer mezhep imamına ve diğer fukahaya muhalefet etmiştir. Ayrıca Şâfiî mezhebinde önemli bir yere sahip olan İbn Süreyc'in Bağdat'ta başlatmış olduğu fıkıh anlayışını da tamamen benimsememiş olması dikkate şayandır. Binaenaleyh İstahrî, Şâfiî müctehidlerinin derecelerine ilişkin yapılan tasnifte ittifakla ashâbü'l-vücûh/müctehid fi'l-mezheb kategorisinde değerlendirildiği tespit edilmiştir.

Şâfiî klasik fıkıh mirasının önemli bir fakihinden yararlanmak, onun fikhî bilgisini geliştirmek ve mezhep içi muhalif görüşlerinden örnekler görmek isteyenlerin İstahrî gibi mühim bir müctehidin ictihadlaı üzerinde durmasılmasının yararlı olacağı kanaatindeyiz.

Kaynakça

Abdülazîz el-Buhârî, Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed. *Keşfü'l-esrâr 'an usûli Fahri'l-İslâm el-Bezdevî*. nşr. Abdullah Muhammed Ömer, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

¹⁴⁵ İbnü's-Salâh, bu kategorideki fakih, "müstakil olmayan müctehid" mertebesinin dördüncü kısmında ele almıştır. İbnü's-Salâh, *Fetâvâ ve mesâil İbnü's-Salâh fi't-tefsîr ve'l-hadîs ve'l-usûl ve'l-fikh*, thk. Abdülmü'tî Emin Kal'acı, (Beyrut: 1986). 1/36.

¹⁴⁶ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, 99; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, 1/63.

¹⁴⁷ Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *er-Red 'alâ men ahlede ile'l-ard ve cehile enne'l-ictihâde fi külli asrin fardun*, thk. Halîl el-Meys, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 115.

¹⁴⁸ İbnü's-Salâh, *Fetâvâ ve mesâil*, 1/50-51; Dihlevî, *'Ikdu'l-cîd fi ahkâmî'l-ictihâd ve't-taklîd*, thk. Muhibbuddîn el-Hatîb, (Kahire: el-Matbaatu's-Selefiyye, ts), 5.

¹⁴⁹ Selmâ, Mucîburrahmân ed-Dîrevî, *el-Hâdî ilâ riyâdî'l-fikh ve'l-fukahâ*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971), 173.

Akay, İhsan. *Şâfiî Usûl Geleneğinde İmâm Şâfiî'ye Muhalif Usûlî Görüşler*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.

Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali. *Tehzîbü't-Tehzîb*. Haydarâbâd: Matba'atü Dâireti'l-Me'ârifî'n-Nizâmiyye, 1325-1327.

Atar, Fahrettin. "Şürût ve Sicillât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/270-273. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Aybakan, Bilal. *İmam Şâfiî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.

Aynî, Bedrüddîn Muhammed b. Ahmed. *Meğâni'l-ahyâr fi şerhi esâmî ricâli Me'âni'l-âsâr*. thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâîl, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006.

Aynî, Bedrüddîn Muhammed b. Ahmed. *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*. thk. Emîn Sâlih Şa'bân, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.

Aydın, Cengiz. "Ebû Kâmil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/172-174. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Bağdâdî, Ebûbekir Ahmed b. Ali. *Târîhu Bağdâd*. thk. Beşşâr 'Avvâd, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2001.

Bağdâdî, Ebû Muhammed Abdulvahhâb b. Ali. *'Uyûnü'l-mesâil*. thk. Ali Muhammed, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2009.

Cüveynî, Ebü'l-Me'âlî Abdümelik b. Abdillâh. *Nihâyetü'l-matlab fi dirâyeti'l-mezheb*. thk. Abdülazîm Mahmûd ed-Dîb, Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2007.

Çınar, Fatih. "İbnü's-Salâh'ın Fetva Usûlünün Bazı Temel Meselelerine Dair Değerlendirilmeleri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Adana: Çukurova Üniversitesi, 20/2, 2020 ss. 460-485.

Dihlevî, Ebû Abdilazîz Kutbüddîn Şâh Veliyyullâh Ahmed b. Abdirrahîm. *el-İnsâf fi beyâni sebebi'l-ihtilâf beyne'l-fukahâ ve'l-müctehidîn*. nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde, Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1986.

Dihlevî, Ebû Abdilazîz Kutbüddîn Şâh Veliyyullâh Ahmed b. Abdirrahîm. *'Ikdu'l-cîd fi ahkâmi'l-ictihâd ve't-taklîd*. thk. Muhibbüddîn el-Hatîb. Kahire: el-Matbaatu's-Selefiyye, ts.

Ensârî, Ebû Yahyâ Zekeriyâ b. Muhammed. *Esne'l-metâlib şerhu Ravzi't-tâlib*. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1313.

Fazlıoğlu, İhsan. "Cebir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/195. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Hacı Halife, Mustafa b. Abdillâh er-Rûmî. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Vasît fi'l-mezheb*. nşr. Ahmed Mahmûd İbrâhîm. Kahire: Dâru's-Selâm, 1997.

Hayta, Mustafa. *Emîr es-San'ânî ve Mutlak İctihad Düşüncesi –Öze Dönüşçü Bir Yaklaşım-*. Ankara: Fecr Yayınları, 2021.

Heytemî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed. *Tuhfetü'l-muhtâc fi şerhi'l-Minhâc*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, ts.

Heytû, Muhammed Hasan. *el-İctihâd ve tabakâtu müctehidi's-şâfiîye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1988.

Hindî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdirrahîm. *Nihâyetü'l-vüsûl ilâ dirâyeti'l-usûl*. thk. Sâlih Süleymân el-Yûsuf - Sa'd b. Sâlim es-Sevîh, Mekke: el-Mektebetü't-Ticâriyye, 1996.

İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer. *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992.

İbn Asâkir, Ali b. el-Hasen, *Târîhu Medîneti Dımaşk*. thk. Muhibbüddîn Ebû Sa'îd Ömer b. Garâme el-Amravî, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1995-2000.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî. *el-Muntazam fi târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*. Beyrut: Dâru Sâdır, h. 1358.

İbn Emîru Hâc, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed. *et-Takrîr ve't-tahbîr fi 'ilmi'l-usûl*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.

İbnü'l-Esîr, Ebü's-Se'âdât el-Mübârek b. Muhammed. *Câmi'u'l-usûl fi ehâdîsi'r-Rasûl*. thk. Abdülkâdir el-Arnâvût vdğ., Dımaşk-Beyrut: Mektebetü'l-Hulvânî-Mektebetü Dâri'l-Beyân, 1969-1972.

İbnü'l-Faradî, Ebü'l-Velîd Abdullah b. Muhammed. *Târîhu'l-'ulemâ ve'r-ruvât li'l-'ilm bi'l-Endelüs*. nşr. İzzet el-Attâr Hüseyinî, Kahire: Matba'atü'l-Medenî, 1988.

İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr. *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zemân*. thk. İhsan Abbas, Beyrut: Dâru Sadır, ts.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed. *es-Sikât*. Haydarâbâd: Meclisü Dâiretü'l-Me'ârif, 1973.

İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd. *Fethu'l-kadîr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

İbn Kâdî Şühbe, Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed. *Tabakâtu's-şâfiyye*. thk. Hafız Abdülalim Han, Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, h. 1407.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer. *Tabakâtu'l-fukahâi's-Şâfi'iyîn*, nşr. Ahmed Ömer Hâşim-Muhammed Ali Zeynühum, Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1993.

İbn Kudâme, Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Muhammed. *eş-şerhu'l-kebîr 'alâ metni'l-Mukni'*. (el-Muğnî içinde) Beyrut: Dâru'l-Menâr, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1983.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem. *Muhtasarü Târîhi Dımaşk*. thk. Rûhiyye en-Nehhâs vd., Dımaşk: 1984.

İbn Müflih, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Müflih. *Kitâbü'l-Fürû'*. (Tashîhu'l-Fürû' ile birlikte) thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2003.

İbn Münzir, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm. *el-İşrâf 'alâ mezâhibi 'ulemâ*. nşr. Ebû Hammâd Sağîr Ahmed el-Ensârî, Ra'sülhâyme: Mektebetü Mekkete's-Sekâfiyye, 2004.

İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb. *el-Fihrist*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1978.

İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn. *Tabakâtu'l-fukahâi's-şâfiyye*. thk. Muhyeddîn Ali Necîb, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmî, 1992.

İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn. *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî*. nşr. Muvaffak Abdullah Abdülkadir, Medine-Beyrut: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem-Âlemü'l-Kütüb 1986.

İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn. *Fetâvâ ve mesâil İbni's-Salâh fi't-tefsîr ve'l-hadîs ve'l-usûl ve'l-fikh*. thk. Abdülmü'tî Emin Kal'acî, Beyrut: 1986.

İmrânî, Ebü'l-Huseyn Yahyâ b. Ebi'l-Hayr. *el-Beyân fi mezhebi'l-İmâmî's-Şâfi'î*. nşr. Kâsım Muhammed en-Nûrî, Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2000.

İsmâîl Paşa. *Hediyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1951-1955.

İsnevî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdürrahîm b. el-Hasen. *Tabakâtu's-şâfiyye*. nşr: Kemâl Yûsuf el-Hût, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986.

Mizzî, Yûsuf b. ez-Zekî Abdürrahmân Ebü'l-Haccâc. *Tehzîbü'l-Kemâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1983-1992.

Kavâsimî, Ekrem Yûsuf. *el-Medhal ilâ mezhebi'l-imâmî's-Şâfiî*. Ürdün: Dâru'n-Nefâis, 2003.

Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-müellifîn terâcimü musannifi'l-kütübî'l-'Arabiyye*. Beyrut: Mektebetü'l-Müsenâ-Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.

Keskioğlu, Osman. "Müçtehidlerin Dereceleri", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, Eylül-Ekim 1967, Sayı 9-10.

Mâverdî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed. *el-Hâvi'l-kebîr*. nşr. Ali Muhammed Mu'avvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1994.

Merdâvî, Ebü'l-Hasen Ali b. Süleymân. *el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf 'alâ mezhebi'l-İmâmî'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*. nşr. Muhammed Hâmid el-Fıkî, Kahire: Matba'atü's-Sünneti'l-Muhammediyye, 1955-1956.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn b. Şeref. *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügât*. nşr. Komisyon, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn b. Şeref. *Âdâbü'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müsteftî*. nşr. Bessâm Abdülvehhâb el-Câbî, Dimaşk 1988.

Okuyucu, Nail. "Enmâtî, Ebü'l-Kâsım", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ek 1/406. İstanbul: TDV Yayınları, 2016.

Râfi'î, Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed. *el-'Azîz şerhu'l-Vecîz*. thk. Ali Muhammed Mu'avviz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.

Remlî, Şemsüddîn Muhammed b. Ebî'l-Abbâs. *Nihâyetu'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.

Sâbık, Seyyid. *Fikhu's-sünne*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1977.

Sekkâf, Alevî b. Ahmed b. Abdürrahmân. *Muhtasarü'l-Fevâidi'l-Mekkiyye fimâ yehtâcuhu talebetü's-Şâfi'iyye*. thk. Yûsuf b. Abdürrahmân el-Mer'âslî, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmî, 2004.

Selmâ, Mucîburrahmân ed-Dîrevî. *el-Hâdî ilâ riyâdi'l-fikh ve'l-fukahâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1971.

Sem'ânî, Abdülkerîm b. Muhammed et-Temîmî. *el-Ensâb*. thk. Abdürrahmân b. Yahyâ, Haydarâbâd: Meclisu Dâireti'l-Me'ârifî'l-Osmânî, 1962.

Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed. *Kavâtü'u'l-edille fi'l-usûl*. thk. Muhammed Hasan Heyto, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.

Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî. *Tabakâtu's-şâfi'iyyeti'l-kübrâ*. thk. Mahmud Muhammed et-Tanâcî, Dâru Hicr, byy h. 1413.

Süyûtî, Celâlüddîn Abdürrahmân b. Ebî Bekr. *er-Red 'alâ men ahlede ile'l-ard ve cehile enne'l-ictihâde fî külli asrin fardun*. thk. Halîl el-Meys, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983.

Şemsüddîn el-Mârdînî, Muhammed b. Osmân. *el-Encümü'z-zâhirât 'alâ halli elfâzi'l-Varakât fi usûli'l-fikh*. thk. Abdülkerîm b. Ali b. Muhammed b. en-Nemle, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1999.

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed. *es-Seylu'l-cerrâru'l-mütedeffik 'alâ hadâiki'l-ezhâr*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2004.

Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî. *Tabakâtü'l-fukahâ*. nşr: İhsân Abbâs, Beyrut: Dâru'r-Râidi'l-Arabî, 1970.

Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî. Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf. *el-Lüma' fî usûli'l-fikh*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî. *el-Mühezzeb fî fikhi'l-imami's-Şâfiî*. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.

Vâdi'î, Ebû Abdirrahmân Mukbil b. Hâdî. *Terâcimü ricâli'd-Dârekutnî fî Sünenih*. nşr. Ahmed b. Muhammed el-Karasî vdğ., Sana: Dâru'l-Âsâr, 1999.

Yâfi'î, Ebû Muhammed Afifuddîn Abdullah b Es'ad. *Mir'âtu'l-cinân ve 'ibretu'l-yakazan*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnâvût, Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1983.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1986-2000.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Bahâdır. *el-Bahru'l-muhît fî usûli'l-fikh*. thk. Muhammed Muhammed Tamer, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.

Zeyla'î, Ebû Muhammed Osmân b. Ali. *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dakâik*. Bulak: Matba'atü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1313-1315.

Zirikî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed. *el-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.

Zuhaylî, Vehbe. *el-Fikhü'l-İslâmî ve edilletüh*. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1985.